

16. ve 18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Arabistan'ında Merkez-kaç İlişkileri: Eşkiyâ-yı Urbân ve Devlet*

Selda GÜNER**

Öz: Bu makalede, esas olarak Arabistan yarımadasından Mezopotamya'ya kadar uzanan sahada Arap sosyolojisinin merkezinde yer alan bedeviliğin, 1517'den itibaren mezkûr bölgede egemenlik tesis eden Osmanlı idaresi ile kurduğu ilişkilerin doğası tartışılacaktır. Bir toplumsal formasyon olarak Bedeviliğin taşıdığı önem, sadece Osmanlı devlet pratiği bağlamında değil, İbn Haldun'un (ö. 1406) tarih ve uygarlık felsefesini bedevilik-hadari-lik diyalektiği üzerinde kurgulamasından da anlaşılabilir. Bedevilik ve çöl şüphesiz bu bölgenin tek toplumsal grup tipi ve mekânı değildi; Mekke ve Medine gibi önemli şehirler, vahalar, Suriye'den Anadolu ve hatta Hindistan'a uzanan ticaret güzergâhları bu coğrafyanın kendi macerasında önemli roller üstlenmişlerdi. Osmanlı arşiv vesikaları ve kronikleri bunları bedevî, kabileler arası kronik mücadelelerin bir muharibi, yerleşik tarım ve ticari kervanları talan eden bir yağmacı, nizamı tehdit eden bir âsi olarak nitelendirmektedir. Bu çalışmada verilen örnekler 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar değişiklik göstermekte ve bu süre zarfında Osmanlı Devleti'nin bedevîlerle ilişkisine dikkat çekilecektir. Ayrıca buradan hareketle eşkiyâ-yı urbânın pre-modern çağlardaki tipolojisi çizilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, kabile, bedevî, urbân, eşkiyâ

Centrifugal Relations in the Ottoman Arabia Between the 16th and 18th Centuries: Eşkiya-yı Urbân (Arab Bandits) and the State

Abstract: In this article, the nature of relationships that formed by nomadism which is located in the center of Arabian sociology, lying through the Arabian Peninsula to Mesopotamia with the Ottoman administration which had been established as of 1517 in the aforementioned geographical area shall be discussed. Nomadism may be understood not only in the context of an Ottoman state practice, but also Ibn Haldun's (d. 1406) theoretical framework of history and philosophy under the dialectic of nomadism-sedentary as well. There is no doubt that bedouin and desert life were not the mere group type and space in the area. Major cities like Mecca and Medina, oases, routes of trades throughout Syria to Anatolia and even India had taken a deal of active roles in the adventures of this area. Ottoman archival documents and chronics deemed that these actors as some bedouins, belligerents of the perpetual clan fights, enemies to the settled agriculture and caravans of trade, rebellions that threatened the order. Given examples in this paper whi-

* Bu makale, *Osmanlı Arap Dünyasında Din, Siyaset ve İdeoloji: Mesalih-i Hicaziyye ya da Suudi Yükselişin Vehhabi Kökenleri 1773-1819*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012 künyeli Doktora Tezinden geliştirilerek türetilmiştir.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Makale gönderim tarihi: 25.05.2019

Makale kabul tarihi: 05.08.2019

Amme İdaresi Dergisi, Cilt 52, Sayı 3, Eylül 2019, s.67-93

ch show the Ottoman-bedouin relations differ from the 16th to the 18th centuries. Besides, the typology of "eşkiyâ-yı urbân" (Arab bandits) will be attempted to be drawn in the pre-modern ages.

Keywords: *Ottoman Empire, kabile, bedouin, Arabs, bandit*

Giriş: Arab(istan) Sosyolojisi

Bu makale, başlığından anlaşılacağı üzere, muayyen bir coğrafya ve belirli bir zaman diliminde Devlet-i aliyeye ile Arabistan'da mukim uyrukları (yöneten ile yönetilenler) arasında cereyan eden, kronikleşmiş nizam kurma çabalarının başka bir ifadeyle iktidar ilişkilerinin diyalektiğine yoğunlaşmaktadır. Arşiv belgeler ve ilgili literatürün niteliği bu çalışmanın ampirik bir tarih tetkiki olduğunu söyler. Teorik çerçeve için seçilen 'merkez-kaç' kavramı, ilkin sosyolog E. Shills'in 1961 tarihli 'Her toplumun bir merkezi vardır' cümlesiyle başlayan merkez-çevre makalesine gönderme yapmaktadır. (Shills, 2002: 86-96) Shills imzalı Merkez-çevre teorisi ise Türk sosyal bilimcilerinin gündemine cemaat-cemiyet, din-bilim dikotomileri üzerinde ilerleyen klasik modernleşme teorileri ile sınıf analizini merkezine alan sosyalist yaklaşımların dışında bir alternatif model olarak Şerif Mardin tarafından dahil edilmiştir. Mardin'in İngilizcesi 1973 tarihinde *Daedalus*'da çıkan ve daha sonra Türkçe'ye 1985 yılında çevrilen makalesi bugün de pek çok merkez-çevre konulu tartışmanın başlıca referansları arasında yer alıyor (Mardin, 1973: 169-190). Bu bir yana Shills'in merkez'i sadece kaba fiziki güç tekeli göstermez ve fakat o aynı zamanda çevrenin muhatab almak zorunda olduğu pozitif bir moral-simgesel hâleyle de kuşatılmıştır. Bu yönüyle teori, devlet gibi güç merkezlerinin meşruiyetini zımnen onaylar. Bu makalede ise 'merkez' kavramı tekil değil çoğul bir kullanıma tâbi tutulmuş, Osmanlı sultanının şahsında iradesini bulan politik merkez değil Arap aşiretleri ve urbânda ifadesini bulan sosyal merkezler de kısaca periferik güç odakları da analize dahil edilmiştir. Öyleki Arabistan'da Osmanlı idaresi dahi rutin işleyen ikili bir yapı arz etmiştir: Mekke emirleri kendi şeriflerini kendileri seçmişler ve Dersaadet ayrıca Hicaz'a merkezi otoriteyi temsilen bir vali atamıştır. Keza Osmanlı reform çağında merkezi-idari aparatlar içinde kalemiye'nin artan gücüne paralel olarak ilmiye sınıfının periferileşmesi söz konusu olduğu gibi, periferik güç odaklarının merkezi kuvetlere dönüşmesi de varittir. Devlet nezdinde Arap urbânı ile benzer marjinallikleri paylaşan eşkiyâlar, çingeneler, Yahudilerin kendi gerçekliklerini dikkate alan James C. Scott'ın eserleri ise resmi dilin tuzaklarına karşı uyarıcı olmuştur (Scott, 2008; Scott, 2010). Netice olarak sosyoloji ve siyasî analizin bu tarih çalışmasını yönlendirdiği söylenebilir.

Bu çerçevede Arap Dünyasında hâkim sosyal bağ ve ilişkileri anlamak veya tarif etmek için kendi ürettikleri kavramlara başvurmamız kaçınılmazdır.

Bunlardan biri de urbândır. Arab kelimesinden türeyen 'urbân (عربان), çölde yaşayan Araplar yani bedevîleri anlatmak için kullanılmaktadır. Bir sosyal yapı olarak urbânın Araplar arasında teşekkül tarihi Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha eskiye dayanmaktadır. Bu çalışmanın gayesi, Arap dünyasında sosyal bağlar ve geleksel yaşam tarzı ile örtüşen bir kurumun Osmanlı idaresinde nasıl algılandığına dikkat çekmektir. Eşkiyâ-yı urbân kavramı, gerek Osmanlı resmi belgeleri ve gerekse de kroniklerinde, devletin Arapların yaşadığı coğrafyalarda karşılaştığı bir asayiş meselesi olarak zikredilmektedir. Osmanlı Devleti nazarında urbân daha ziyade çölde yaşayan, göçebe/bedevî ve yağmacı Arap topluluklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Arapça başlamak, ortaya çıkmak, önce gelmek anlamları yanı sıra, çölde veya sahrada yaşamak manasında da kullanılan bedâvet (bidâvet) kelimesi, yerleşik/hadarînin tezatıdır. Sahra, çöl manalarına gelen *bâdiye*de yaşayan insanlara bedevî veya ehlü'l-bâdiye denilmektedir. Hatırlanacak olursa Arap Yarımadası'nın köy ve şehirlerinde yaşayanlarına Arab, çöl göçebelerine ise a'râb (bedevî) denilmiştir (Fayda, 1992: 312). Bu ayırım Arap tarihinin kendi tarihsel serüvenini belirleyen en önemli husustur. Aynı zamanda, bu çalışmanın da anlatmayı amaçladığı üzere, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasıyla ilişkilerini de tayin etmiştir.

19. yüzyılın son, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin önde gelen oryantalist ve Arabistlerinden Clément Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı* isimli eserinde çölü ve çöl insanını anlatırken 18. yüzyıl Arabistanı'nı resmeder. Huart'ın Arabistanı'nda -İslâm'ın getirdikleri bir tarafa bırakılırsa- çağlara göre farklılaşan bir hayat tarzına rastlanmaz, aksine okuyucuya sürekli birbirini tekrar eden döngüsel bir yaşam biçimi olduğunu düşündürür. Yani 13. yüzyılda Orta Arabistan'da yaşayan bedevînin gündelik meseleleriyle, 18. yüzyılda yaşayanınki arasında çok büyük bir farklılık yoktur. Oryantalist Huart, Arabistan'da hayat biçimini şöyle tasvir etmektedir:

Büyük sürülere sahip Arap göçebeleri deve kılından yapılmış kara çadırli vahalarıyla, nerede ot veya su sızıntısı varsa develer üzerinde, yolculukları son bulmayan kervanları ile bir vahadan diğerine, kimi de savaşa, kona göçe giderlerdi. Çadır kuracak iyi bir yeri ele geçirmek ya da kan davası için birbirleriyle savaşmaktan çekinmeyen bedevî Arap, göçebe hayatından vaz geçmedi. Kentli Araplar İslâm öncesinde Suriye ve Kalde tüccarları ile olan ilişkilerini, İslâm'ı kabul etmelerinden itibaren tüm Akdeniz dünyasına yaydılar. Bir yanılla gezgin de olan bedevî, bir yere göç ederek sürülerine ve en önemli bineği olan devesine otlak bulmak için su kaynakları aramak zorundaydı. Çölde bedevîyi sürekli hareket halinde olmaya zorlayan bu hayat tarzı İslâm tarihinin bir parçası olduktan sonra da değişmedi. Diğer taraftan bedevî, Gazâ denilen yağma ya da soygunculuk ile yaşamını idame ettirmekteydi. Sürülerin ve hac kervanlarının yağmalanması çölün asayiş meselesiydi (Huart, tarihsiz: 8-9; De Goeje, 1978: 476-479)¹.

¹ (Pelly, 1864-1865: 293; Doughty, 1884: 394; Fisher, 1971: 441-444; Stewart, 1987: 473-490).

Arabistan'da doğal coğrafi şartların tesiriyle göçebelik ve yerleşiklik arasında bir denge meydana gelmiştir. Lakin her iki hayat biçiminde de ekonomik faaliyetler bakımından esnek bir yapı izlenmektedir. Çölde göçebe olarak hayatını sürdüren bir bedevî ailesinin devecilik, hadarî bir Arabın ise ziraatle meşgul olması tamamen doğanın tesiriyledir (Patai, 1951: 401-402; Webster, 1987: 36). Deve bedevî için yiyecek-içecek kaynağı ve ulaşım aracıdır. Ekonomik faaliyetler açısından meydana gelen bu bölünme/uzmanlaşmayı kabilevî düzeyde de izlemek mümkündür; bazı durumlarda kabilenin bir bölümü cins develeri, bir bölümü koyun ve keçileri ile göçebe bir hayat sürdürürken, başka bir bölümü de ziraatle meşgul olarak yerleşik hayata geçebilirdi (Marx, 1977: 343-363; Kasaba 2011: 18). Göçebe tarzı hayat, ekonomik faaliyetlerinde yağışa, tarımla meşgul olan bir hadarîden neredeyse daha fazla bağımlı haldeydi. Zira yoğun bir yağıştan sonra, step ve çöller nemli otlarla kaplanır ve göçebeler hayvanlarının ihtiyacı olan bu doğal malzemeden yararlanırlardı.² Kuraklık ve hayvanlarda görülen hastalıklar, salgınlar, kıtlık, bedevî nüfusundaki azalmanın en önemli sebepleri idi.³ Arap Yarımadası'nın kurak iklimi ve tarıma uygun alanların sınırlı olması, tarımsal üretimin düşük olmasının en önemli sebebiydi ve bu durum ithalatın Arap Yarımadası için önemini anlaşılır kılmaktaydı.

Tarih boyunca sadece kentli Araplar için değil, aynı zamanda bedevîler için de ticaret önemli bir ekonomik faaliyetti. Ticaret sadece komşu vahalarla sınırlı değildi ve Yarımada'nın dışına da taşmıştı. Vehhâbilik öncesinde siyasî açıdan parçalanmış bir yapı arz eden Arabistan'da, ticaret birleştirici bir rol oynamıştı. Genellikle siyasî sınır mefhumunun olmadığı bu dönemde tüccar, tüm Arabistan, Verimli Hilâl ve Mısır'ı kapsayan bölgesel bir pazar meydana getirmişti.⁴ 16. yüzyıla kadar Araplar Hint Okyanusu'nun en önemli tüccar ve denizcileriydi. Şüphesiz Hintliler, İranlılar ve Yahudiler bu ticarete yer almışlardır. Arap Yarımadası ile Hindistan arasındaki ticarete özellikle Moka, Cidde ve Basra'daki Yahudi nüfus aktif bir rol oynamıştır (Hourani 1951: 83; Fischel, 1965: 6-7). Ayrıca Arabistan'daki önemli limanlardan biri olan Aden'e 1609 senesinde ilk defa bir İngiliz gemisi gelmiş, daha sonra bunu Danimarka ve Fransa gibi diğer Avrupa ülkelerine ait gemiler takip etmiştir. Ancak Moka Limanı zamanla Aden'in önüne geçmiştir. 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Avrupa ülkelerine ait gemiler, Cidde limanına kadar gidebiliyorlar ve hatta gümrük vergisini artırmak isteyen Mekke şerifi ile pazarlık dahi yapıyorlardı. Nihayet 1775 senesinde ilk İngiliz gemisi Süveyş'e ulaşmıştır. Hindistan ve Mısır arasında ticareti geliştirme teşebbüsleri başlamıştır. Ancak 1798'deki Napolyon'un Mısır seferi, İngilizler için Kızılde-

² (Burckhardt, 1829: 461; Issawi, 1966: 293; Vassiliev, 1998: 33; al-Uthaymin, 2009: 17).

³ (Philby, 1920: 448-449; Philby, 1922: 97; Philby, 1923: 115; Margoliouth, 1923: 828).

⁴ (Raymond, 1995: 159-164; Musil, 1930: 111; Raunkiaer, 1968: 87-88; Burckhardt ve Adams, 1973: 223-224; Sadleir, 1977: 74; Al-Jâsir 1980: 689).

niz'i, Basra Körfezi'nden bile daha önemli bir hâle getirmişti (Apelt, 1929: 54; Issawi 1966: 298; Lord Mountnorris, 1811: 382).

Deve, yün, tereyağı, safkan atlar ve kahve Arabistan'ın ihraç ürünleriydi.⁵ Batı Asya, Anadolu, Hindistan ve Arap Yarımadası'nın farklı yerleri kadim bir ticaret ağı meydana getirmişti. Ancak Vassiliev'e göre Arabistanlı tüccar Anadolu'ya kendi mallarıyla gelmez, daha ziyade parayla gelir, ipek, bakır, demir, Haleb ve Şam'dan kurşun getirirlerdi. Anadolu'da Arap atları, Haleb ve Şam'da deve ve ürünlerini satar, kendileri için silah satın alırlardı (Rosenfeld, 1965: 75-77; Vasiliev, 1998: 35).

Ticaret yollarını önemli kılan en önemli husus hacdır. Her sene Suriye ve Mısırlı hacıların ana kervan güzergâhı kuzey Hicaz'dan geçirdi. Daha az önemli olsa da, Irak ve İran'dan gelen hacıların güzergâhı, farklı senelerde güneye veya kuzeye doğru yön değiştirmekle birlikte Necid'in kuzeyi boyunca uzanırdı. Dördüncü güzergâh Körfez'deki limanlar ve Umman'dan başlayıp, Orta Arabistan (Necid)'dan geçip Hicaz'da biterdi (Miles, 1910: 405-425; Al-Rasheed, 2003: 89). Beşinci güzergâhı Mekke ile Yemen arasındaki yol meydana getirmektedir. Bu yollara hâkim olanlar güvenliğin tesisinden de sorumluydu. Bunun için bedevîlerle uzlaşma veya askerî tedbirlere başvurmak doğaldı. Ticaretin ekonomik hayatın önemli bir alanını oluşturduğu bu toplumda bedevîler Arap Yarımadası'nın farklı yerlerinden geçmekte olan kervanlar için deve temin etmek, bir bedel karşılığında kervanların emniyetini sağlamak ve onları saldırılara karşı korumak gibi yollarla gelir sağlamaktaydılar.⁶ Ticarî kervanlar ve yolcular bedevîlere ait bölgelerden geçerken herhangi bir saldırıya uğramamak için ücret ödemek zorunda kalmışlardır (Fayda, 1992: 313). Nitekim Osmanlı Devleti de özellikle hac zamanı bu çareye başvuruyordu. Çölde bedevînin sahip olduğu bu üstünlüğü kabul etmek önem arz etmektedir. Örneğin *Zübde-i Vekâiyat*'da 1110 (1698-99) senesine ait bilgi mühimdir:

Badehu urbân eşkiyâsı esnâ-i tarîkde tecemmu' ile huccâcın yollarına inüp, ta'addî etmek sadedinde olduklarında, eshal vechile müdâfa'aları için baz-ı kabilelere surre tayîn olunarak, kadimî olan sürreleriyle izdiyâd bulup, cedîden ta'yîn olunan surre yüz on bir bin guruşa bâliğ olup, her sene bu mikdâr akçeyi mîrû'l-hâclardan taleb, virilmediği halde bir muhâlif mahalde yağma vu gârete tasaddî etmeğe şürû' idüp... (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât*, 1995, s. 699).

Bu çalışmanın konusu olan yağma ve baskın faaliyetleri ise ticarî hayatın devam etmesiyle paralellik arz etmektedir. Eşkiyâ-yı urban, yağmacılığı olağan hayat tarzının bir parçası olarak görüyordu. Neredeyse tüm Arap Yarımadası'nda -tıpkı İslâm öncesi dönemde olduğu gibi- bedevî kabileler arasında rekabet her

⁵ (Burckhardt, 1831: 42-46, 191, 245; Wallin, 1854: 125; Doughy, 1964: 153; Mengin, 1823: 174).

⁶ (Rosenfeld, 1965: 84-85; Issawi, 1966: 301-303; Peters, 1994: 13; Vassiliev, 1998: 35-36).

zaman vardır. Birbirlerine baskınlar düzenlemeleri çölde hayatı idame ettirmenin gereği idi. İhtiyaçlarını karşılamak için komşu şehir, köy veya kervanlara baskın yapmaları olağandı. Çöldeki iktisadî ve içtimâî şartların sebep olduğu bu baskın ve savaşların bedevîlerin hayatı üzerinde tesiri olduğu aşikârdır (Rosenfeld, 1965: 75-77; Vasiliev, 1998: 35). Ancak Osmanlı İmparatorluğu gibi asayişçi bir siyasî düzen için bu mücadele edilmesi/düzeltilmesi gereken bir meseleydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517 senesinden sonra Arap coğrafyasıyla siyasî ve idarî ilişkisini bu dünyanın sosyal ve kültürel özellikleri şekillendirmiş tir. Bu özelliklerden biri de göçebe (bedevî) ve yerleşik (hadarî) nüfus arasında var olan tarihî gerilimdir. Arabistan'da hadarî nüfusun önemli bir kısmı çeşitli akrabalık grupları ile ilişkilendirilerek, belli kabilelerin üyeleri olarak kabul edilirler. Bazen farklı kabilelerden insanların aynı vahada kendilerine ait arazilere sahip oldukları da görülmektedir. Nesiller boyu tarımla uğraşanlar (fellâhûn/çiftçiler) ve kasaba ya da kentlerde yaşayanlar aile geçmişlerini Eski Arap kabilelerine dayandırabilirlerdi. Arap toplumunda birkaç büyük ailenin ya da çekirdek ailenin bir araya gelmesi ya da büyük kabilelerden kopmalar olağandır. Örnek vermek gerekirse, Vehhâbîlikten önce Necid'in yerleşik hayata sahip şehir, kasaba ya da vahalarda yaşayan topluluklarında üç toplumsal statü ayrımı olduğu bilinmektedir: Kabiliyyûn, Hadariyyûn ve Âbid. Kabiliyyûn, ataları yerleşik ya da kısmen yerleşik olan tüm aileleri kapsamaktadır. Necid kent, kasaba veya vahaları çoğunlukla Kabiliyyûn statüsündedir ve bu en prestijli statüdür (Al-Juhany, 1983: 175; Stewart, 1987: 477; Al-Uthaymin, 2009: 8). Hadariyyûn, yerleşik hayat sürenlere denilmekle beraber, bunların ataları bilinen herhangi bir Arap kabilesine dayanmamaktadır. Hadariyyûn daha ziyade el zanaatlarıyla ilgili işlerde çalışırlardı -ki zanaatkârlık Kabiliyyûn statüsündekilerin aşağı gördükleri işlerdendir- ticaret ve tarım da ekonomik faaliyetleri arasında yer almaktadır. Hadariyyûn, asabiye bağlarını kaybetmiş bir statü olarak kabul edilirdi. Diğer taraftan âbid (köle) statüsü, Necid'de Arabistan'ın kıyı bölgelerine kıyasla yaygın değildir. Kabile şefleri ve zengin Araplar köle sahibiydi. Arabistan'daki başlıca köle pazarları Mekke ve Maskat'ta bulunuyordu. Azad edilmiş köleler, Hadariyyûn statüsünde kabul görürlerdi (Spooner, 1977: 236-237; Al-Juhany, 1983: 175; Cook, 1992a: 163-164).

Arapların toplumsal bağlarını daha detaylı incelediğimizde, kendine özgü ve kalıplaşmış bu yapının Osmanlı Devlet nizâmı tarafından ortadan kaldırılmayacak kadar derin ve girift olduğu anlaşılacaktır. Arap toplumsal yapısından bahsederken kabile, cemaat, hamula (klan) gibi yapıların çeşitliliği dikkat çekicidir. (Doughty, 1964: 480).⁷ Arabistan'da akrabalık bağları olmadan ya da kabilenin

⁷ Kabile genellikle akrabalık ve görev bağıyla birbirine bağlı olup belli bir toprağa yerleşmiş bir toplumsal grubu tanımlar. Kabile üyeleri, siyasî özerklik duygusu ve aile ekseninde gerçekleşen toplumsal uyumu paylaşır. Klan (clan/hamula) ise, soyunun ortak bir atadan geldiğini iddia eden ve bir totemle temsil edilen,

dışında bağımsız bir hayat sürmek kişinin hayatı ve mal varlığını korumada arkasında hiçbir grubun desteği olmadığı manasına gelmektedir. Emîr veya şeyh ailelerinde akrabalık bağları daha güçlüdür ve bu durum kabile içinde bu ailelere önemli ölçüde etki ve nüfûz kazandırmıştır. Diğer taraftan aileleri ve kabileleri bir araya getiren tek unsur kan bağı değildi, arazi sahipliği ve gelir kaynakları da birleştirici unsurlardı (Spooner, 1977: 236-237; Vassiliev, 1998: 37).

Arabistan halkının ödemek zorunda olduğu vergiler kabile liderleri ve soyluları için önemli bir gelir kaynağıydı ve İbn Bîşr'in verdiği bilgiden anladığımız göre, politik bir iktidara sahip emîrler 18. yüzyıl ortasına gelindiğinde kendi halklarından düzenli olarak vergi toplamaktaydılar (İbn Bîşr, 1982-1: 12). Ticaret kervanlarından alınan vergiler de kabile emîr ve soylularını zenginleştirmiştir. Örneğin Mekke şerîflerinin gelirlerinin önemli bir kısmını Cidde'deki gümrük vergileri teşkil etmekteydi.⁸ Ayrıca bazı yerlerde yerleşik bir hayata sahip kabile idarecileri, komşu vahalar ve göçebe, yarı-göçebe kabilelere düzenledikleri bas-kınlarla önemli bir maddî güce sahip olmuşlardır.

Arabistan'da Hâkim Güç Olarak Kabile

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasını idaresinde dikkat çeken noktalardan biri, geleneksel Arap sosyal düzeniyle işbirliği yapmasıdır. Kabile ve şeyhinin iktidarıyla devletin uzlaşmasından doğan bu yapıyı "dolaylı yönetim" olarak kabul edebiliriz (Bruinessen, 2013: 159). Arap Yarımadası'nda en güçlü sosyal bağ kabiledir. Kabilelerin en küçük birimi ise ailedir. Bazen yakın akrabalık bağıyla üç ya da dört aileden meydana gelen küçük bir kabile kendi arasında bölmeden ortak olarak bir mal ya da toprağı kullanabilirdi. Akrabalıkla birbirine bağı kabilevî alt gruplar bir vahada işlenen toprağın kolektif sahibi olabilirdi (Salzman, 1978: 618-62; Salzman, 1979: 121-125; Vassiliev, 1998: 40; Conte, 2013: 1-5).

Kabilelerin hâkim olduğu bölgeler aynı zamanda Osmanlı devleti nazarında bir idarî birim gibi algılanmıştır. Zira Kabile şeyhleri ya da emirler vergi ödeme karşılığında özerk bir idarî hayata sahipti. Ayrıca Osmanlı Devleti adına güvenliğin tesisi ve muhafazası karşılığında kabilenin ve şeyhinin kendi bölgesinde

tek soylu bir akraba grubudur. Klan genelde soylara göre bölünür, bunlar da ortak bir atadan gelen soyn kollarıdır. Cemaat (topluluk) ise, cemaatin üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye-genellikle ortak bir kimlik duygusuna dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür. Cemaat, hayatla ve çıkarlarla ilgili ve tam olarak belirlenmemiş bir alandaki kapsamlı bir dayanışma ilişkisini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Aslında kavramı Emile Durkheim, şehirlere karşıt olarak, geleneksel kırsal cemaatleri tanımlamak amacıyla kullanmıştır (Rentz, 1957:77-80).

⁸ Mekke şerîfleri, Cidde'nin sağladığı karlı transit ticaretinde pay sahibiydiler, ayrıca açık denizde çalışan bir gemi sahibi olmuşlar ve hacılara yiyecek satmışlardır. Diğer taraftan Mekke şerîflerinin bir diğer geçim kaynağı ise, İranlı hacılardan aldığı vergi (haraç) ile zengin sünnî hacılardan aldığı hediyelerdi. Diğer yandan İstanbul'dan, sultanın kutsal şehirlerin halkına hediye olarak gönderdiği paranın (Surre) da bir kısmını Mekke şerifi almaktaydı. Bkz. (Vassiliev, 1998: 38).

nüfuzunu sağlaması, maliyet bakımından pratik görünüyordu (Bruinessen, 2013: 162). Bu noktada bazı örnekler vermek uygun olacaktır. 18. yüzyıl başlarında Arabistan'da en geniş Arap kabilesi (kabileler konfederasyonu da denilebilir), Aneze'dir. Aneze üç gruba ayrılmış olup her biri altmış bin bedevîden meydana geliyordu. Kuzey Necid'de bulunan Şammar'da yirmi, Hicaz'da Harb Kabilesi otuz bin silahlı bedevî ve yerleşikten mürekkepti (Blunt, 1880: 81-102; Rosenfeld, 1965: 174; Vassiliev, 1998: 39).⁹ Ancak kabilelere ait bu nüfus ya da savaşçı sayıları kesin değildir. Necid'de bir kabile olan Mutayir on dört bin silahlı adama sahip olup (Peterson, 1993: 110; Peterson, 1991: 1435-1449), Necid ve Hicaz arasında dolaşan Uteybe Kabilesi'nin kırk bin adamı vardı. Bakum dört bin, Subaî on iki bin ve Suhul Kabilesi on bin adama sahipti. Güney Necid'de Kah-tan Kabilesi'nin elli bin savaşçısı vardı. 18. yüzyıl ortasında Benû Hâlid, Doğu Arabistan'ın kontrolünü elinde tutmaktaydı. Şunu belirtmek de yerinde olacaktır ki 18. yüzyılda Orta Arabistan'dan Suriye ve Irak'a dağılmış Şammar ve Aneze kabileleri bu bölgelerden geçen ticaret rotası için bir tehdit haline gelmişlerdi. Örneğin 1700, 1703, 1757, 1774 yıllarında bu kabileler hac ve ticaret kervanlarını yağmalamışlardı (Hourani, 1957: 94-96; Fernea, 1969: 77).

Osmanlı Devleti, farklı şartlar çerçevesinde, periferi ve merkez ilişkilerinde patrimonial bir yönetim biçimi ile "aracılık" tarzı merkezileşmenin birlikte yürüdüğü bir sistem kullanmıştır (Öz, 2010: 226; Barkey, 1999: 13). Osmanlı Sultanı adına idare etme fikrinin Arabistan'daki taşıyıcıları kabile şeyhleridir. Osmanlı İmparatorluğu idaresinde Arap coğrafyasının bazı noktalarında özerklik hususu daha ön plandadır. Örneğin Necid'de her şehir, kasaba veya vaha bağımsız bir politik teşekküldür. Bu siyasî teşekkülde söz sahibi olmaları bakımından iki toplumsal grubun ortaya çıktığı görülmektedir: Ru'esa' ya da şuyûh ve cîrân. Ru'esa' (Reisler) idarede doğrudan söz sahibidir. Zira genellikle ataları o yerleşim yerinin kurucusudur. Kabile şeyhinin değişmesinde, tanımlanmamış ve düzenlenmemiş bir ardıllık sistemi vardır (Al-Juhany, 1983: 176-178; Christie Hess, 1985: 35-36). Ru'esa'nın görevleri arasında, kendi bölgelerindeki ekilebilir toprak, su kuyuları ve meraların kontrolü ve eşit kullanımını düzenlemek bulunmaktadır (Al-Juhany, 1983: 183). Cîrân kelime anlamı olarak komşu, mülteci, sığınma hakkı isteyen, himaye altında olan kişiler demektir (Mutçalı, 1995: 139). Sonradan gelen/yerleşen anlamına gelmektedir. Bunlar Ru'esa'nın mensup oldukları kabilelerden de olabilirlerdi. Ru'esa' ile cîrân arasındaki ilişki bir çeşit himaye ilişkisiydi. Cîrân yerleşim yerinin savunulması ve hasatın toplanması işlerine katılırdı (Juhany, 1983: 178).

⁹ Harb Kabilesi, Hicaz bölgesinin en önemli kabile konfederasyonudur. Toprakları Kızıldeniz sahillerinde, kuzeyde Yenbu'dan güneyde Kunfuze'ye kadar uzanmaktadır. Harb Kabilesi'nin başka bir kolu ise, Necid bölgesinde Ha'il ve Kasım civarında bulunmaktadır (Peterson, 1993: 60).

Güçlü bir merkezî otoritenin bulunmayışından istifade eden bedevî, komşularına düzenli baskınlar yapardı. Aslında bu baskınlarda en çok hedef aldıkları şey hayvanlardı; fakat kamp tehzizatı, mutfak eşyaları, silah ve köleleri de kaçırırıldardı. Ayrıca tüccarın mallarını, yerleşik halkın tarım ürünlerini ve eşyalarını da alırlardı. Baskın ve mera ya da su kuyuları için yapılan gerçek bir savaş arasında bir ayırım olmasına rağmen her ikisinde de düşmanlık iç içe geçmiştir. Burckhardt'a göre Arap kabileleri birbirine karşı neredeyse sürekli savaş halindedir. Hatta ona göre, bir kabilenin komşularıyla genel bir barış halinde olması nadir bir durumdur ve iki kabile arasındaki barış nadiren uzun süreli olurdu; kolayca barış yapılır ama ufak bir bahaneyle tekrar savaş başlardı (Volney, 1788: 211; Burckhardt, 1831: 133; Wellsted, 1836: 55-56; Wellsted, 1838: 49).

Yağma, bedevî Arapların ekonomik kaynakları arasında yer almaktadır. Bunun bir yönüyle izahı, kabile içinde, ekonomik kaynakların geçimi sağlayacak seviyede olmayışına dayanır. Gazv, gazâ'nın kökü, Arap kabilelerinin kendi aralarında gerçekleştirdikleri yağma saldırılarına verilen addır. Gâzi, bu kabile geçim vasıtasını İslâm devleti kurulduktan sonra sürdürmüş olan kimsedir (Hüsnî, 1328: 83; Mardin, 2004: 67). Aslında gazveye (gazâ) katılım gönüllüydü, fakat pratikte, bedevî özellikle de genç olanlar daveti geri çeviremezler, akrabalarının ve kabiledaşlarının saygısını kazanmak için gazveye katılırlardı. Baskınlar kabile önde gelenlerini zenginleştirmiştir, zira bunlar yağmanın en iyi ve en fazla kısmını alırlardı. Yağma kabile gelirlerinin ana kaynağıydı. Ayrıca kabile halkı, kan dâvâsı, evlilik, ticaret ve çölde hareket etme konularında korunma elde etme karşılığında, kabile şeyhine ya da kabiledede önde gelen birine haraç öderdi.¹⁰

Kabiledede şeyh, ilk ve önde gelen yaşlı kişidir. Şeyh ekonomik faaliyetlerin yöneticisi, kabilesinin göçlerinde rehberdir. Mer'a ve su kuyularını eşit bir şekilde dağıtır, kamp kurulacak yeri ve zamanı tayin ederdi. Şeyh, kabile içinde aile ve gündelik hayata dair anlaşmazlık ve ihtilâflı durumlarda hâkim ya da hakem gibi hareket edebilirdi (Vassiliev, 1998: 50-52; Al-Yassini, 1985: 171; Peterson, 1977: 297-312). Bu özellik sebebiyle Osmanlı Devleti urbân veya kabile şeyhlerinin ittifakına önem atfetmişti. Diğer taraftan, kabileler arası rekabette daha güçlü bir konumda yer almak isteyen şeyh/emirler de devletle iş birliği yapmıştır (Lancaster, 1982: 195-204).

Peygamber ve onun halifeleri dönemi hâricinde, 18. yüzyıla gelinceye değin Yarımada'da tek bir Arap iktidarı, barış ve istikrar bulunmamaktaydı. Arabistan genelde küçük vaha devletleri ya da onların birlikteliği, göçebe kabileler ve konfederasyonlar şeklinde bölünmüş bir siyasî ve toplumsal tablo sergilemekteydi. Bağımsız ekonomik yapıya sahip kabile ve vahaların çöl tarafından

¹⁰ (Niebuhr, 1792; Wallin, 1854: 122; Burckhardt, 1931: 193-194; Cole, 1975: 95; Christie Hess, 1985: 36).

izolasyonu adem-i merkezîleşmenin en önemli sebebiydi. Arap Yarımadası'nda bütünleşmeye giden yolda en büyük engeller nüfusun kabilevi ve yerel düzeyde farklılaşmasıdır; farklı Arapça diyalektler, dinî inanç ve ideallerdeki çeşitlilik ve ihtilaflar bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca vaha soyluları ya da kabile emîrleri, yeni zenginlik kaynağı elde etme arzusuyla topraklarını genişletmeye çalışmışlar ve bu da komşu kabilelerle sürekli rekabet ve çatışmayı beraberinde getirmiştir (Vassiliev, 1998: 58; Gellner, 1981: 37).

17. yüzyıl ve 18. yüzyıl başında Orta Arabistan (Necid) doğu ve batıdaki komşularınca istilâ edildi. Buna karşın Necidli kabileler de Hicaz ve Ahsâ kabilelerine karşı başarılı yağmalar gerçekleştirmişlerdir (Rutter, 1931: 97). Hicazlıların Necid'in neredeyse tüm bölgelerine ve kabilelerine saldırdıkları görülmektedir; Kasım'dan başlayarak, Orta Arabistan (Necid) bedevîleri olan Aneze, Mutayir ve Zafir gibi. Sonuçta Orta Arabistan kabile ve vahaları Mekke şeriflerine haraç öder duruma geldiler (İbn Bîşr, 1971: 61, 85, 110-122; Abir, 1965: 34; Mackie, 1924: 190-195).

Al-Juhany'ye göre, 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl sonlarına kadar Necid'de göçebe ve yerleşik nüfusta önemli bir artış meydana gelmiştir. Artan nüfus geçim kaynakları üzerinde ciddi bir baskı kurmuş, bu ise yerel siyasî iktidarlar/kabile organizasyonlarının daha aktif bir hâle gelmesine sebep olmuştur. Nüfus artışının sebep olduğu ekonomik kaynaklara yönelik mücadele, Necid toplumunda su kuyuları, vahalar ve diğer iktisadî kaynaklar ile kişilerin hayatlarını koruyacak bir politik düzen ihtiyacı doğurmuştur. Ancak Al-Juhany'nin bahsettiği yüzyıllar arasında Arap Yarımadası'nda veya Necid'de büyük bir nüfus artışı olduğunu kanıtlayacak herhangi bir belge bulunmamaktadır. Al-Juhany'nin tezine göre ayrıca Necid'de bir refah düzeyine ulaşılmıştı. Mekke şeriflerinin bu bölgeye gösterdikleri ilginin sebebi de buradan kaynaklanmaktaydı. Aslında 1578 senesinden itibaren Necid'de faaliyet gösteren en önemli "dış güç" Mekke şerifleriydi. Doğu Arabistan'da Osmanlı Devleti, Necid'in bağlı olduğu Ahsâ Beylerbeyliği'ni 1547 yılında, Portekiz tehlikesinin ortaya çıkmasıyla Basra Beylerbeyliği'ne bağlamış ve Benû Hâlid Kabilesi'ni bu bölgenin her türlü idarî işlerinden sorumlu hâle getirmiştir. Ayrıca rakip Safavî iktidarına ve Hint Okyanusu'nda ticareti tehdit eden Portekizlilere rağmen Güney Irak ve Doğu Arabistan'da hâkimiyet tesis etmiştir (Özbaran, 1971: 51; Hathaway, 2008: 38-45; Bilge, 2003: 59). Basra Körfezi boyunca uzanan ticaret yolunun öneminin farkında olan Osmanlı İmparatorluğu, Hürmüz'e yerleşen Portekiz kuvvetlerine karşı, Arapların desteğini almaya çalışmıştır. 1550 senesinde Basra Beylerbeyi Ali Paşa'nın Araplardan Katif'i istediği ve herhangi bir direnişte bulunmadan Arapların Katif'i Osmanlılara teslim ettiği bilinmektedir. Bahreyn'e yakın olan Doğu Arabistan sahilindeki bu şehrin kalesine top ve bir miktar asker yerleştirilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu ve Portekiz,

Basra Körfezi'nde karşı karşıya gelmişlerdir (Özbaran, 1971: 56-57). Ayrıca aynı yıl Ahsâ vahası alındı ve Hufuf eyâlet merkezi yapıldı.¹¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arabistan'daki idaresi kusursuz bir şekilde işlememişti. Mesela Benû Hâlid Kabilesi, ayaklanmalarıyla (1578, 1580, 1583, 1590, 1670), Ahsâ'da gerçek anlamda Osmanlı idaresinin kurulmasını engellemiştir. Basra Beylerbeyliği ve Lahsa Beylerbeyliği Osmanlı İmparatorluğu'nun güneydoğusunda merkeze en uzak bölgelerden ikisiydi. Merkeze uzak olmalarının ve İran ve Portekiz nüfûzunun etkisinin yanı sıra, burada Osmanlı otoritesinin tesisini tehdit eden diğer önemli faktör Arap kabileleriydi. Osmanlıların "Cezayir Arapları" olarak adlandırdıkları bu bedevî Araplar üzerinde kontrolü tam manasıyla sağlayamadığı aşikârdır. Bunların büyük kısmı Şîî ve Safevî nüfûzuna açtıktı (Özbaran, 1971: 63-64). Diğer taraftan 1680 senesinde Osmanlı İmparatorluğu Ahsâ'da idareyi Benû Hâlid Kabilesi'ne bırakarak geri çekilmişti.¹² Benû Hâlid idaresi 1680'den 1793 yılına kadar devam etmiştir. Bu kabile, göçebe ve yerleşiklerden mürekkepti ve çölde seyahat edenlere ve şehirli halka kolayca güvenlik temin edebiliyordu. Benû Hâlidîler denizci değildiler, lâkin sağladıkları güvenlik, Kuveyt ve Zubara'da ticarî limanların büyümesine sebep olmuştu (Hakima, 1965: 40, 47-48). Mekke şerîflerinin Necid'e düzenledikleri seferler göçebelere olduğu kadar, yerleşiklere de yöneliktir. Şerîfler, Necid'de rehin alma ve kabile seferine sorumluluklar yükleyerek bir nevi siyasî kontrol tesis etmeyi denemiş olsalar da, kalıcı merkezî otoritenin kurulamadığı gözlenmektedir. Kabilelerin, özellikle hacıları tacizden kaçınmaları ve haraç vermeleri karşılığında özgürlüklerinin tanınması, Mekke şerîflerinin siyasî nüfûzlarını kısmen tesis etmedeki başarılarını göstermekle birlikte, düzenli ödenmeyen haraçların toplanması için Necid'e seferlerin yenilenmesini gerekli kılmıştı (Facey, 1992: 86). Ancak belirtmelidir ki, gıda maddeleri haracın önemli bir ögesi idi ve şerîflerin Necid'e gerçekleştirdikleri seferler için önemli bir meseleydi. Mesela Hicazlı kuvvetlerin 1647 senesinde Uyeyne üzerine yaptığı saldırıda 300 deve buğday ele geçirilmişti. Bu durum ne Hicazlılar ne de Necidliler açısından yeniydi, Peygamber hayattayken de, Mekke'nin ihtiyacı olan gıda maddelerinin Yemâme'den temin edildiği bilinmektedir (Al-Juhany, 1983: 49).

İbn Bısr'den öğrendiğimize göre, 18. yüzyılın başına gelindiğinde Hicaz bölgesinin ekonomik vaziyeti kötüleşmiş ve Mekke kıtlık sebebiyle boşalmış, nüfus azalmıştır. Mekke şerîflîği konusunda yaşanan iktidar mücadelesi yüzün-

¹¹ Özbaran'a göre (1979:29), Haremeyn'in önemi dışında Osmanlıların Arap Yarımadası'ndaki varlıklarını, Hint Okyanusu'na yönelik faaliyetleri, ticarî mücadeleleri ve Arabistan'ın içlerine doğru genişleyen vergi kaynakları ile açıklanmalıdır (Özbaran, 2004; Orhonlu, 1967: 2-4; Mandaville, 1970: 486-489).

¹² Mandaville göre bu geri çekilmenin sebebi, Osmanlı idaresinin burada yaşadığı maddî sıkıntılardır. İhtiyaçların temin etmek için köylerde yağma yapmak mecburiyetinde kalan Osmanlı askerleri arasında hoşnutsuzluk meydana gelmiştir (Mandaville, 1970: 501, 510; Özbaran, 1979: 27-29; Awad, 1985: 124-126).

den iç huzursuzluğun artışı, Hicazlılar için Arabistan'ın iç bölgelerine baskınlar yapmayı imkânsız hâle getirmiştir. Necid'e karşı Hicazlıların düzenlediği son büyük sefer 1720'lerde gerçekleştirilmiştir (İbn Bişr, 1971: 138, 223). Diğer yandan 16. yüzyılda Osmanlı idaresinin kurulmasıyla otorite kaybı yaşayan Benû Hâlid, yukarıda da belirtildiği gibi 17. yüzyılda tekrar güçlenmiştir. Doğu Arabistan'ın hâkimi Benû Hâlid Kabilesi şeyhi Barrak, el-Hasâ ve Necid arasında dolaşan bedevîlere karşı bir yağma harekâtı başlatmış ve Doğu Arabistan'da iktidarını kabul ettirmesinin ardından Necid'e saldırmış ve ölümünden sonra varisleri bu genişlemeyi devam ettirmeye çalışmıştır. el-Harc, Sudâyir, Sâdık ve el-Arid kabileleri, Ahsâ'dan gelen bu baskınlara en çok muhatap olan kabilelerdi. Benû Hâlid ve Ahsâ'daki onlara bağlı kabileler Necid'deki nüfûz mücadelesinin güçlü katılımcıları oldular ve yağmadan pay almak için yarıştılar. 1722/1723 senesinde Benû Hâlid şeyhi Sâdun İbn Arayar ölünce kabile içinde bir iktidar mücadelesi başlamış ve bu durum Benû Hâlid Kabilesi'ni zayıflatmıştır (Guarmani, 1938; Mandaville, 1970: 488; Al-Freih, 1990: 60; Vassiliev, 1998: 61).

Orta Arabistan'da hâkim güç rolünü oynayacak büyük konfederasyon(lar) yoktu ve bu sebeple bazı vaha ve bedevî kabileleri bağımsızlıklarını korumayı başarmışlardı. Burada güç istencinin beraberinde getirdiği tarihsel meşruiyet ve dayanak arayışının izlerini görmekteyiz.

Arabistan'a seyahatler gerçekleştirmiş birçok Avrupalı, 18. yüzyıla dair gözlemlerinde, bedevî hayat tarzında İslâm'ın oldukça az izlenebildiğini belirtmiştir. Örneğin Volney, Türk sınırına yakın yerlerde yaşayan bedevîlerin siyasî sebeplerle Müslümanmış gibi davrandıklarını, dinî uygulamaları ihmâl ettiklerini, bu sebeple de dindarlıklarının zayıf olduğunu (Volney, 1788: 212), Burckhardt ise, çoğu bedevînin Vehhâbilikten önce İslâm'a yabancı olduğunu belirtir (Burckhardt, 1831: 99-102; Wallin, 1850: 293-343; Wallin, 1854: 115-207). Diğer taraftan Vehhâbî kaynakları Necid'de yaşayan göçebe ve yerleşik nüfusun dinî anlayış ve uygulamalarını sert bir biçimde resmetmektedir. Özellikle göçebelerin pastoral yaşam biçimine uygun olarak sahip oldukları inancın pagan birçok öğeyi içinde barındırdığı bilinmektedir. Örneğin Musil, 1909 senesinde Kuzey Arabistan'a yaptığı seyahatte, hâlâ burada yaşayan bir tek Ruvayli aşireti mensubunu bile namaz kılarken görmediğini söylemektedir (Musil, 1928: 119; Musil, 1930: 300-301). İbn Cüneydil, Kuzey Arabistan'daki Meyku kasabasıyla ilgili gözlemlerinde benzer bir yorum yapmaktadır (Cüneydil, 1981: 177). İbn Gannâm ve İbn Bişr gibi önde gelen Vehhâbî tarihçileri de özellikle Necid'de yerleşik bir hayat biçimine sahip insanlar arasında dinî uygulamaların bozulduğundan bahsetmektedirler (Gannâm, 1961: 7-8; İbn Bişr, 1971: 14; Fattah, 1997: 47; Fattah, 1998: 52-55).

Tarihin bedevî Arap kabilelerine yaklaşımı -“çorakla verimli” arasındaki ezeli çatışmanın geçtiği- çöl kıyısının uygarlaşmamış barbarlarından, Avrupa romantizminin bedevîleri övdüğü, onları asalet ve çevreyle uyumun nihai cisimleşmesi diye görmesine kadar değişir. Fakat sosyolojik ve kültürel devamlılık açısından, “çöl” ve “ekili alan” arasındaki ilişkinin sembiyotik olduğunu görmekteyiz (Masters, 2017: 109). Tarihsel benzerliklerden hareket edecek olursak Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap kabileleriyle kimi zaman ittifak kimi zaman da savaşa varan ilişkisi Roma İmparatorluğu'ndan miras alınmış gibidir. Mesela Sasani İmparatoru I. Hüsrev Anuşirvan (501-579)'ın güçlenmesi karşısında İmparator I. Justinian (482-565) doğu sınırlarını koruması için güçlü bir kabileyle ittifak kurmaya ya da Arap savaşçı güçlerinden istifade etmeye çalışmıştı (Ball, 2014: 81-82, 119-123). Osmanlı İmparatorluğu'nun da 1517'den sonra Arap coğrafyasında buna benzer bir siyaset izlediğini görmekteyiz.

Osmanlı Siyaseti: Eşkiyâ-yı Urbânla Mücadele

Modern zamanlar öncesinde Arap coğrafyasının belirgin özelliği, kentliler yani hadarîlerle çöl şartlarının hâkim olduğu yerlerde yaşayan bedevî/urbânın devlet nazarında aynı olmamasıdır. Bedevî yağmacıydı ve kontrol edilmesi zordu. Halbuki bedevî yağmayı *kanun dışı* olma ya da Osmanlı asayişçi nizâmına muhalefet etmek için değil, atalarından kendilerine miras kalan bir yaşam biçimi olduğu için sürdürmüştür (Hobsbawn, 1997: 11-13). Bugün çağdaş araştırmalarda eşkiyâ kelimesinin tanımı “bedbaht, talihsiz; günahkâr, âsi” gibi mânâlara gelen şakî kelimesinin çoğuludur. Ancak eşkiyâ Türkçe'de farklı bir anlam kazanmış olup “yol kesen” mânâsına gelen kâtû't-tarik (kuttâu't-tarik), “haydut, harâmî” anlamına gelen muhârib kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Eşkiyâlık, silâhlı ya da başka bir şekilde zor kullanarak yol kesip veya baskın yapıp mal ve cana saldırı, kamu düzenini ve asayiş ihlâl olarak anlaşılır (Bardakoğlu, 1995: 463-466). Zor kullanarak mala el koyma, bunun için kişilerin hayatlarına kastetme, mal sahibine maddî ve mânevî zarar verme ve bu işi özel bir teşkilât haline getirme bu tarifin içinde yer almaktadır. Genelde siyasî istikrarsızlık ve ekonomik bozulmanın hâkim olduğu yerlerde meydana geldiği de gerekçeler arasında zikredilmektedir (Hobsbawn, 1997: 15). Osmanlı Devleti merkezden uzak ve kontrolü bizzat kendisinin sağlayamadığı Arabistan gibi yerlerde aslında “güçsüzdür”. Zira bütün bedevîler silâhlı ve hareket hâlinindedir. Kendi savunmalarını yapabilir ve işlerini temin edebilirler. Gellner bunu içindeki yetişkin erkek nüfusun büyük çoğunluğunun savaş ve siyasette yer aldığı, kendi çaresine bakan bölgesel topluluklar (kabileler) olarak tarif etmektedir (Gellner, 1981: 43-44). Osmanlı tarihinde bu tip faaliyetlerde bulunanlara şakî ve bunun çoğulu olarak eşkiyâ denilmektedir. Eşkiyâlık yapanlar gruplar halinde hareket etmektedirler. Bu durumda

belli bir gücün desteğine de gerek duyuyorlardı. Zira iaşe temini, haber alma, lojistik destek sağlama eşkıyanın gereksinimleri arasındadır. Kendilerine yerli halk veya buldukları bölgenin önde gelen kişileri de yardımcı olabilmekteydi (İlgürel, 1995: 466-469). Buradan hareketle bir bedevî veya urbân tipolojisi çıkarmak gerekirse, hızlı hareket etme becerisi ve yoldaş ya da tedarikçiye sahip olmak ön sırada yer alırdı. Lâkin kendisi de yağmacı olan urbân/bedevî, kendi sahip olduğu sürü ve malların da diğer yağmacılara karşı muhafızıdır (Gellner, 1981: 45-46).

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğunun müesses nizamı dâhilinde Arap coğrafyasında eşkıyâlık meselesi bir karşıtlığı temsil etmektedir. Bu genel tanımların dışına çıktığımızda, bölgesel/yerel ya da kendine özgülük taşıyan bir alanda eşkıyâ-yı urbân kelimesi bir “karşı kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Scott’ın da değindiği gibi devlet ‘gezen insanları’, yani hareket halindeki toplulukları düşman olarak görmektedir. Göçebeler ve bedevîler, avcı toplayıcılar, çingeneler, serseriler ve firarî köleler hep bir problem olarak görülür. Bu hareket hâlindeki insan ve toplulukları yerleştirme gayreti daimi bir devlet siyaseti olarak tarihin konusu olmuştur. Burada merkezî devletin amacı, asker toplama, isyanı engelleme veya asayiş temin etme ve vergilendirme görevlerini sağlamaktır (Scott, 2008: 16). Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu’nun 1839 Tanzimat reformları öncesi merkezden uzak veya özellikle Arabistan gibi coğrafi şartların zor olduğu yerlerde pragmatik davrandığını görmekteyiz. Devletin, biat etmeleri ve vergi ödemeleri karşılığında yerel güç sahipleriyle mutabakata vardığı bilinmektedir. Bu uzlaşmanın dışında kalanlar veya onu bozanlar ise eşkıyâ, sergerde gibi tanımlar ile yok edilmesi gereken unsurlar olarak anıldı.

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu, eşkıyâlığın bastırılması konusunda son derece pragmatik davranmaktadır. Önce mahalli güçlerce isyan bastırılmaya çalışılmakta; o da olmazsa merkezden bir vezir serdar tayin edilerek eşkıyâ bertaraf edilme yoluna gidilmektedir. En nihayet devlet eşkıyâ ile pazarlığa oturmakta ve ona mansıp vererek affetmekte ve devlet kadrosuna almaktadır (Ünal, 2017: 5).

Arap coğrafyası özelinde eşkıyâlık, şehirde yaşayan Araplardan ziyade çölde ve göçebe (hayat) sürenlere atfen kulinilmiştir. Eşkıyâ-yı urbân tanımını yaparken urbânın burada Araplık karakterine, inançtan daha fazla vurgu yaptığı açıktır. Yağma veya eşkıyâlık yapan urbânın Şîî veya Sünnî olması eylemin gerçekleşmesinde tesiri bulunmamaktadır. Urbân, henüz İslam tarihinde mezhepsel bir ayrımın olmadığı zamanlardan önce de bir geçim/ekonomi şekli olarak kervanları yağmalama, yol kesme gibi faaliyetlerde bulunuyordu. Şu halde eşkıyâ-yı urbân tabiri, 18. yüzyıl ortasında Arabistan’da Vehhâbîlik ortaya çıkıncaya dek dinî bir içerik üzerinden değerlendirilemez. Elbette Vehhâbîlik Suud

kabileleri çatısı altında urbâna yeni bir motivasyon sağlamıştı (Sakaoğlu, 1995: 23-25; Kurşun, 1998; Kurşun, 2000: 128-137). Arabistan'da urban, ganimet elde etmenin yanı sıra Vehhâbîliği yayma ve Suudların nüfûzunu genişletmek saikiyle de hareket etmiştir. Diğer taraftan Barkey de Irak'ın Şiî elitleriyle Osmanlılar arasında bir mücadeleye dikkatimizi çekmektedir (Barkey, 2011: 236-237). Barkey, Şii İslam için önemli yerler olan Basra, Bağdat, Şehrizar, Necef ve Kerbelâ'da urbân eşkiyasının faaliyetlerine vurgu yapmaktadır. Yine de Osmanlı idaresi döneminde inanç motivasyonu üzerinden eşkiyâ-yı urbân tarifini yapabilecek kesin kanıtlardan mahrumuz.

Devletin isyancı valiler veya eşkiyâ ile pazarlık etmesi tarihsel bir vakadır. Nitekim 17. yüzyılın başlarında celâli isyanları sırasında Osmanlı devletinin en sık baş vurduğu çözüm yollarından biri de buydu. Bu sayede devlete isyancı veya eşkiyâyâ karşı hazırlanmak için zaman kazandırıldığı gibi, büyük masraflara ve zahmetlere girmeden anlaşma yolu bulunarak problemin daha da büyümesinin önüne geçiliyordu. Karen Barkey, pazarlığı devletin zaafı değil gücü olarak görmektedir. Sonuçta devlet bundan karlı çıkmakta ve merkezî otorite daha da pekiştirilmektedir (Barkey, 1999: 199). Bununla birlikte patrimonyal devlet zihniyet ve pratiğinde urbân, modern devlet pratiğinde olduğu gibi sadece tutuklanacak, derdest edilip hapse atılacak ve modern mahkemenin verdiği cezayla yazgısı belirlenecek bir suçlu değildir. Patrimonyal devlet urbânı sadece tevkif edip hapse koymaz, değişen hallerde İmparatorluğun Avrupa topraklarında devam eden savaşta asker olarak da kullanılabilir:

Nemçe seferi için asâkir-i İslâm sâir senelerden ziyâde tevfir ü teksîr olunmak tedbîr olunmağla, çöl hâkimi Hüseyin Abbas tarafından dahi müsellağ u müretteb dört yüz nefer süvâri asker taleb olunub Belgrad'a dek iktiza eden zâd u zahireleri bahâsı Rakka mâlından havâle ve mübâşir ta'yîn ü irsal olundu (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013: 297).

Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere urbânın askerî gücüne başvurulacağı vakit urbân şeyhine “çöl hâkimi” diye hitap edilmektedir. Ne var ki anlaşmazlık zamanlarında bu unvan yerini “reîsü'l-melân” gibi sıfatlara bırakmaktadır (Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, 1978: 23).

1517'den itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâm dünyasındaki nüfuzunun önemli bir göstergesi her yıl haccın gereken şekilde gerçekleşmesiydi. Haremeyn'in Müslümanlar için önemli konumundan dolayı, idarecilerine de belirli bir dinî prestij sağlaması doğaldır. Emevîlerden itibaren, Batı Arabistan bağımsız siyasî bir teşekkül arz etmemiş, Haremeyn, Hicaz'ın dışından gelen idarecilerin kontrolünde olmuştur. Diğer taraftan Hicaz'daki yerel otorite sahipleri/kabile şeyhlerinin etkisi, dışarıdan gelen idarecilerin bu bölgede tam hâkimiyet

kurmalarına da müsaade etmemiştir (Voll, 1991: 97). 18. yüzyıla gelindiğinde Mekke'nin merkezle bağlantıları oldukça gevşek bir dış idareye sahip olduğu anlaşılmaktadır. 10. yüzyıl başlarında Peygamber'in soyundan geldiğini iddia eden şerifler,¹³ Mekke'nin idarecisi mevkiine gelmiş ve şehrin en önemli politik figürü olmuşlardır. 18. yüzyılda, iktidarı ele geçirmek için mücadele eden üç şerif ailesi bulunmaktaydı: Abdullah, Zeyd ve Bereket kabileleri. Şerif kabileleri bir dinî prestije sahip olmanın yanında siyasî bir çıkar grubunun da temsilcileriydi. Ulemânın hamiliğini yapmalarına rağmen, ilmî faaliyetlerin içinde yer almamışlardır (Voll, 1991: 98). Şeriflerin kimi zaman Arap yarımadasında nüfuzlarını genişletmek için urbânla ittifak ettiklerine şahit olmaktadır:

Der-zikr-i firâr kerden-i Şerif Sa'd ve Şerif şuden-i Şerif 'Abdullah Şerif-i Mekke-i mükerreme olan Şerif Sa'd, teklif-i mâ-lâ-yutâk ile mücâvirini rencide ve ahâlîyi zulm ü sitem ile remîde idüp, hüccâc-ı züvvâr ve müsâfirîn-i tüccâr dest-i ta'arruzundan bî-zâr olup, taraf-ı 'Aliyyeden ise her sene kendüye nevâziş ü ikrâmda ihtimâm olduğundan ma'adâ hayır-hâhân-ı dîn ü devlet olan kimesneler kendüye nush u pend yüzünden her çend niyâz-mend olduklarından sūd-mend olmayup.... 'urbân tâ'ifesini kendüye havâ-dâr ve ümmet-i Muhammed, ızrâr kasdı ile cem'-i eşrâr idüp, âteş-i fitne vü fesâdı işti'âl ve bî-hûde harb u kitâl olmak tefehhüm olunmağla, tedbir-i dil-pezir ile hüsn i müdâfa'asında bezl-i kudret lâzıme-i zimmet-i ehl-i gayret olmağın, bu ahvâl erkân-ı devlet ile mahfî meşveret ve hükümet-i şerâfet 'ırk-ı tâhirden bir sâhib-i nesebe tefviz olunmağa hulûs-ı niyyet ile mübâşeret olunup, ol târihde Şâm-ı şerîfde Vâlî olan İsmâ'il Paşa'ya kudüs-i şerîf ve Nablus sancakları ve Emîr-i hâclik 'üvnânı zamîme vü ihsân olan Hameyn-i Muhteremeyn....'da zuhûr eden mekkâr-ı rüstâyık def'ine me'mûr kılınmış idi... (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1995: 509-510).

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılın başlarından itibaren her ne kadar tedricî bir şekilde otoritesini tüm Arap Yarımadası'nda hissettirdiyse de geniş çöllerde dolaşan bedevîlerle yine çöldeki vahalarda yaşayan yerleşik grupların geleneksel idarelerine zorunlu olmadıkça müdahalede bulunmamıştı. Sünnî İslâm Dünyası'nın önde gelen devleti olduğundan Mekke şerifleriyle birlikte tüm Arapların desteğini kazanmıştı. Aslında Hicaz ve ona bağlı olan merkezî Arabistan daha önceki siyasî yapılarıyla Osmanlı topraklarının bir parçası haline geldiği için eski idarecileri olan Mekke şeriflerinin yönetimine bırakılmıştı. Mekke şeriflerinin asıl görevi Mekke'yi ve bedevî kabileleri idare etmektir. Ancak Osmanlı Devleti Cidde, Bağdad, Şam gibi şehirlere merkezden atadığı beylerbeyi ve vâlilerle bu geleneksel idareyi uzaktan sürdürmeyi denemiştir. 1517 senesinde Osmanlı İmparatorluğu, Mısır ve Hicaz'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra tıpkı

¹³ Seyyid-şerif unvanları, Peygamber ailesi mensuplarının, dar anlamda ise, Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenlerin anılma şeklidir (Arendok, 1970: 436- 437).

selefleri Memlûklar gibi şerîflerin otoritelerini sürdürmelerine müsaade etmiştir. Hicaz Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra vakıf ve devlet hazinesinden Mekke şerîflerine yapılan ödemeler, sultan hassı olarak senelik bin altın, Cidde gümrüğü'nün yarısı (iki yüz kese), Yemen gümrüğü'nden günlük beş Mısır altını ve surre tahsisatı olarak sıralanabilir (Shaw, 1962: 252; Güler, 2002: 49).

Bu tarihten itibaren Hicaz'a gönderilen Osmanlı memurları, birçok idarî görevi ellerinde bulundurdular. Bunlardan en önemlileri, Cidde sancağıyla ilgili memuriyetler veya askerî görevlerdir. Diğer taraftan Mekke ve Medine'deki camilerin şeyhleri, bu şehirlerde veya Hicaz bölgesindeki Osmanlı garnizonlarında kadılık gibi görevleri yerine getirmekteydiler (Alorabi, 1998: 36-37). Hicaz'da Osmanlı memurlarının ellerinde bulunan görevlerden biri de Mekke ve Medine kadılıklarıdır. Her iki şehir de dörder kadıya sahipti ve bunların her biri bir Sünnî mezhebe mensuptu. Kadılar Türk kökenli ve doğrudan İstanbul tarafından tayin edilirdi. Ayrıca Mekke ve Medine kadılıkları, İstanbul'da kadılık yapmak için önem arz etmektedir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Sultan IV. Mehmed, "Mekke ve Medîne mollası olmayınca İslâmbol mollâsı olmaya deyü" kânun yapmıştır.¹⁴ Ancak Hicazlılar aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek veya hukukî meselelerde danışmak için müftüye de müracaat etmekteydiler. Mekke ve Medine kadılarını Osmanlı sultanları tayin ederken, müftüleri ise, Mekke şerîfi önde gelen Hicazlı aileler içinden belirlerdi.¹⁵ 5 Mekke kadısı, Mekke, Cidde Taif, Râbik ve Kunfuza'daki mahkemelere, Medine kadısı da Yenbu', Dibba ve Hayber'e kendi vekillerini gönderirdi. Bu vekilleri Mekke ve Medine ulemâsı belirlerdi (Alorabi, 1988: 39). Medine'nin konumu Mekke'den farklılık arz etmekteydi. Medine'de siyasî alanda büyük bir hanedan ya da aile yer almadığı için Mekke şerîfleri gibi iddialı siyasî ve dinî liderleri yoktu. Burada şeyhü'l-harem en önemli idarî amirdi ve genellikle eski kızlar ağaları veya eski vezirler arasından görevlendirilirdi (Shaw, 1962b: 252; Güler, 2002: 49).

18. yüzyılda Hicaz'daki Osmanlı askerî kuvveti ise oldukça sınırlıydı. Osmanlı İmparatorluğu Cidde'de sahip olduğu birlik, altı bölükten meydana gelmekteydi. Bu ise yaklaşık olarak altı yüz askere karşılık gelmektedir. Cidde'de bulunan askeri birlik Hicaz'da Osmanlı otoritesinin devamlılığını ve hac zamanı yolların güvenliğini tesis etme gibi bir işleve sahipti (Alorabi, 1998: 39). 18. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun periferisiyle ilişkileri ikincisinin lehi-

¹⁴ Evliya Çelebi IV. Mehmed'in bu kânunu getirmesinin sebebini, buraların İstanbul'a uzak olmasından dolayı Mekke ve Medine kadılıklarının itibar görmemesine bağlamaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 310).

¹⁵ 1539 senesinde Kanunî Sultan Süleyman Mekke'ye bir müftü tayin etmiş, ancak Mekke şerîfi Ebu Numay (ö.1584) buna karşı çıkararak kendisi bir müftü atamıştır (Alorabi, 1988: 38).

ne değişmiştir. Bunun Arap Yarımadası'ndaki tesirleri bedevî Araplar arasındaki mücadelelerin artması yönünde olmuştur. Çölün genelinde birbiriyle mücadele eden zayıf emîrlükler nüfûz sahibi olmaya başladı (Kurşun, 2009: 585).

Mekke Şeriflerinin Hicaz özelindeki otoriteleri bir tarafa, Osmanlı İmparatorluğu hacın her sene bir düzen içinde gerçekleşmesine önem veriyordu. Emîr-i hac (emîrû'l-hac), hacın kurallarına uygun olarak ve güvenli bir biçimde yapılmasını sağlamak üzere görevlendirilen kimse idi. Emîr-i hac olanların hac kervanlarını emniyet içinde götürmeleri dışında cezaların uygulanmasına nezaret etmek gibi bir görevleri de vardır. 1517 senesinde Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı Devleti idaresine girmesiyle hacıların güvenliğinin sağlanması, Hicaz'daki kutsal yerlerin muhafazası ve bu bölge halkının ihtiyaçlarının temini Osmanlı sultanlarının önemli görevlerinden biriydi. Osmanlı idaresiyle birlikte hac emîrinin sayısı ikiye çıkmıştır. Bunlardan birinin görev yeri Şam, diğerinin ise Kahire'dir. Şam emîr-i haccı Anadolu, İran ve Orta Asya hacılarıyla Halep ve Bağdat gibi diğer bazı Arap Vilayetlerinden Şam'da toplanan hacıların, Mısır emîr-i haccı da Kuzey Afrika ve Mısır çevresinden Kahire'de toplanan hacıların Haremeyn'e gidiş ve dönüşlerinden sorumluydu. Şam hac emîrleri genellikle bölgenin askeri veya sivil erkânından seçilir ya da Şam Beylerbeyi bu vazifeyi de yürütürdü (Atalar, 1995: 131-133). Emîrû'l-hac'ların urbân eşkiyâsının saldırısına karşı kafiye korumada başarısız olduğu hâllerde, valilere uyarıların yapıldığı ve nitelikli kişilerin hac emiri yapılması gerektiği konusuna dikkat çekildiği görülmektedir. Örneğin tarihsiz bir nâme-i humâyûnda Mekke şerifine, Şam Emirülhacılığı'nın ehil olmayan ellere düşmesi sebebiyle birkaç senedir urbân eşkiyâsının hacılara zarar verdiğinin anlaşıldığı, artık bu görevin Vezir Osman Paşa'ya ihale olunduğu bildirilmiştir (BOA, A. DVNSMHM. d. 6/18, 40-42).

Hac kafileleri, hacıların yanısıra her zamankinden farklı olarak askeri kuvvet, mühimmat ve külliyetli zahire de taşımaktadır. Bu tedbirlere başvurulmasının ana sebebi, hac kafilisinin takip ettiği güzergâhdaki urbânın durumunun belirsizliğidir. Hac zamanı İstanbul'dan ve Kahire'den gönderilen surrenin bir kısmı hac yolunu koruyan bu urbâna verilmesine rağmen, hac kafilisinin güvenliğinin temini önemli bir mesele hâline gelmişti. Bu durumu izah eden örnek vakalar vardır:

Âmeden-i haber-i gâret-şuden-i huccâc be-dest-i eşkiyâ-yı urbân
Bin doksan senesine gelince tarîk-ı hacc-ı şerîfde vâki' Şeyhü'ş-Şam ve kabâil-i Âl-i ma'mûr ve kabîle-i Vahîdân ve kabîle-i Benî Samr¹⁶ ve kabîle-i Gazze¹⁷ ve ba'z-ı müteferrik urbân sürreleri için verilmek üzere yirmi üç bin dokuz yüz guruş Şam hazinesinden emîrû'l-hac olanlara teslim ve anlar dahi mahallerine isâl ederler idi. Ba'dehû bin doksan senesinden bin yüz

¹⁶ Kastedilen Benî Şammar'dır.

¹⁷ Kastedilen kabîle-i Aneze olacaktır.

on senesine gelince yirmi bin yedi yüz otuz dört guruş Benî Samr ve Gazze ve sâir kabâil-i urbâna izdiyâd-ı surre verilip, ba'dehû urbân eşkıyâsı esnâ-i tarîkda tecemmu' ile huccâcın yollarına inüp te'addi etmek sadedinde olduklarında, eshel vechile müdâfa'aları için bazı kabilelere surre ta'yîn olunarak kadîmi olan sürreleri izdiyâd bulup cediden ta'yîn olunan surre yüz on bir bin guruşa bâliğ olup her sene bu mikdar akçeyi emîrû'l-hacler vermediği halde bir muhalif mahalde yağma vü gârete tasaddî etmeye şürû' edüp ve bundan mâ'adâ Aneze ve Benî Samr kabilelerine Cidde'den ta'yîn olunan sürrelerine şerîf tarafından tama'a düşülüp ve verilmeyüp ve yüz elli kadar âdemlerin zencîre urup elli neferi der-zencîr iken helâk olup ve zikr olunan kabileleri temâm mertebe dil-gîr eyledükden sonra, işbu yüz on bir senesinde avdetde huccâc-ı teşyi'a şerîf az asker ta'yîn edüp henüz hüccâc-ı şerîfin kendü derkinde iken kabile-i mezbûreler urbânı tarafından emîrû'l-hac olan elçi-i Acem, Ebûkavuk Mehmed Paşa'dan surre talebiyle tazyik ve eşkıyâ-yı urbân huccâc-ı müslimînin yoluna inip, Mehmed Paşa yanında dahi mukâvemete kâdir asker bulunmamağla eşkıyâ-yı urbân zafer-yab olup, hüccâcın emvâl ü eşyâlarını, yağma ve gâret ve nice nüfûsu katl ü hasâret edüp ve ba'zılar mâlik olduğu devâb ve nukûd u eşyasından ayrılıp uryân u perişân ve zelil ü ser-gerdân esnâ-i râhda varta-i helâke düştüğü haberi vürud etmekle, cümle enâm bu dâhiyye-i kübrâdan müte-ellim oldular... (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, 2013: 594).

Hac yolunda kervanları bekleyen en ciddi mesele urbân eşkıyasının sebep olduğu emniyetsizlikti. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere haclıların mal veya eşyalarını yağma, bazılarını katletme ve hatta develeri ve nakit paralarını alarak müşkül durumda bıraktıkları şikâyet konusu olmuştur. Bu duruma mâni olmak için Kahire ve İstanbul'dan yola çıkan surrenin bir kısmı urbâna verilmekteydi (Buzpınar, 2009: 568). Urbânı hac yollarını tehditten alı koymak için bazı malî yardımların da yapıldığı anlaşılmaktadır. 13 Mart 1616 (24 Safer 1025) tarihinde Humus beyi ve kadısına giden fermanla, El-Fazl isimli urbân taifesinin, yolcuları ve haclıları eşkıyâ ve yol kesenlerden himaye etmek şartıyla, bazı köylerin tımarları verilerek *ashab-ı idrak* tayin edilmesi istenmişti (BOA, A. DV-NSMHM. d. 81/206).

Devletin hac yolunu emniyet altına almak için aldığı tedbirler arasında en dikkate değer olanı iskân siyasetine başvurmasıdır. 19 Ocak 1712 (10 Zilhicce 1123)'de Rakka Valisine gönderilen emirde hüccacın Şam hazinesinin ve yolcuların geçtiği güzergâh olan Hama bölgesinde eşkıyâ-yı urbânın ele geçirmesi sebebiyle bu civara Türkmen aşiretlerin iskân edilmesi ve buraların imarıyla asayişin temin edilmesi istenmiştir (BOA, İE. DH 32/2817). Eşkîyâ-yı urbândan haclıları ve kervanları korumak için alınan bir başka önemli tedbir ise hac yolu güzergâhının değiştirilmesidir. Üzerinde tarih belirtilmemiş olan Mekke-i Mükkerre Emiri Şeri Mesud'a gönderilen namede, Urbân eşkıyâsının saldırıları

sebebiyle Hac yollarının değiştirilmesi ve tesbit edilen yeni güzergâhın işler ve emniyetli hâle getirilmesi için Cidde Valisi, Şam Valisi ve Emirül-Hac ile birlikte çalışmaları gerektiği emredilmekteydi (BOA, A. DVNSMHHM.d. 7/320, 508-509).

Urbânın hac veya ticaret kervanlarını yağmalaması sırasında yaşananların anlatıldığı evrak veya kroniklerde çöl ahalisinin adetlerine dair ilginç anekdotlar da bulunmaktadır. Örneğin 1115 (1703/1704) senesinde eşkiyâ-yı urbân hac kafilesine saldırdığında emîrül-haccin mukavemetiyle bir savaş meydana gelmiştir:

Tavâyif-i urbânı harb ü katâle tahrîs için bir avreti deve üzerinde hevdec ta'bir etdikleri nesneye bindirüp vasat-ı askerde anın feryâd ü iğrâsıyla geyret-i câhiliyyelerin tehyic etdirmek âdet-i kadîmeleri olup, anın hıfz u hirâsetinde cân-sipârlık ederler... (Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, 2013: 641-642).

Hadiseyi anlatan Osmanlı vakanüvisi, eşkiyâ-yı urbânın savaş sırasında çoşkuyu ve hırsı arttırmak için bir kadının deveye bindirilip, savaşçıların arasında bağırmasını eski bir Arap uygulaması olarak tarif etmektedir. Çöl, bedevîlere gelenek ve kimliklerini korumaları ve yaşamaları için uygun bir hayat sunuyordu.

Eşkiyâ-yı urbânın faaliyet alanı daha ziyade kervan ve hac yolları olarak görülse de, meskûn mahallere de yağma için baskın yaptıkları anlaşılmaktadır. Örneğin 6 Temmuz 1576 gibi erken bir tarihte Nablus Beyi Ahmed, urbânın on iki karye (köyü) basarak yaktıkları ve yağmaladıklarını bildirmiştir (BOA, ADVNSMHHM.d. 36/953). Başka bir hadise yine Arap Yarımadası dışında, Halep yakınlarında yaşanmıştır. 5 Ocak 1585 (3 Muharrem 993) tarihli evrakta anlatıldığına göre, Haleb'in etrafında urbân eşkiyâsının hareket halinde olduğu ve şehir içinde de alenen evlerin basıldığı haberinin Dersaadet'e ulaştığı ve beylerbeyi yokken asayişin muhafazasının Haleb kadısı ile subaşıya ait olduğu bildirilmişti (BOA, ADVNSMHHM.d. 53/697). Ayrıca eşkiyâ-yı urbânın verdiği zararın telafisiyle ilgili kararlara da rastlanmaktadır. Tarih bulunmayan bir evrakta Rakka ve civar köylerde Urbân eşkiyâsının zarar verdiği arazi sahiplerinin yaptıkları hizmetleri karşılığında kendilerinden vergi alınmaması istenmişti (BOA, ADVNSMHHM.d. 100/520).

Sonuç

Bu çalışma, Arabistan'da kadim bir medeniyetin temsilcisi olan Arapların bedevî hayat tarzları ile Osmanlı idaresi ilişkilerini incelemeyi gâye edinmiştir. Konunun sınırları, Arap coğrafyasının şehirli ahalişi hariçte tutularak belirlenmiştir. Böylece bedevîler ya da urbân merkeze alınarak tarihsel süreç içindeki merkez-periferi ilişkisi tartışılmıştır. Vali, kadı veya düzenli askerî birliklerin Osmanlı Devleti adına iktidarı kolayca tesis edebildiği eyalet veya şehir merkezlerinin dışında alternatif bir iktidar odağı oluşturmaları sebebiyle urbânının statusü izah edilmiştir. Çöl şartlarında siyasî teşekküllerin her zaman belirli bir klan, kabile ya da aşiretin patrimoniyal yükselişine bağlı olduğu düşünülürse, çölün kadim hâkimleri olan göçebe kabileleri Osmanlı Devleti'nin idari aygıtlarıyla düzensiz bir ilişki yürütmüştür. Osmanlı İmparatorluğu zaviyesinde urbân eşkiyâlık eğilimine sahiptir. Bu sebeple de teskin ve tedibi için izlenen siyaset arasında, şeyhlere verilen unvanlar ve surrenden tahsis edilen pay gibi, bizzat Osmanlı askerinin üzerlerine gönderilmesi de yer almaktadır. Diğer taraftan modern-merkeziyetçi bir devlet anlayışının teşekkülünden önce urbânla, pragmatik ve daha pratik ilişkiler kurularak, kabileler ve şeyhleri vasıtasıyla bedevîlerin kontrol altında tutulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bedevîler açısından bakıldığında, şehrin ya da yerleşik nizamın geçerli olduğu sahanın dışında hâkim grup onlardı. Ancak bu coğrafyada mutlak iktidar taşıyıcısı olduklarını yine de söyleyemeyiz. Geneksel olarak rakip kabilelerle yaşadıkları çatışma veya uzlaşma ve anlaşmalar çölde tek bir otoritenin doğuşuna genelde mâni olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu gibi dışardan bu dünyaya hâkim olmaya çalışanların uzlaşmak mecburiyetinde kaldığı husus, coğrafyanın ve iklimin neticesi olan bedevî kültür, hayat tarzı ve isteklerinin hüküm süreceğidir. Dolayısıyla Osmanlı Arabistanı'nda devletin idarî araçları yereldir. Dersaadetten bir paşa göndermek yenine Müntefik veya Benû Halid Kabilesi şeyhleri yoluyla urbân/bedevîyi idare etmesi tabiidir.

Ayrıca 16. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl ortalarına kadar Arabistan'da Devletin bedevî urbâna yönelik bir yerleştirme ya da iskan siyaseti olmamıştır. Diğer taraftan özellikle Şam, Halep ve Nablus civarında da faaliyet gösteren urbâna karşı Türkmen aşiretlerinin iskan ve istihdam edildiği görülmektedir. Lâkin gerek Arabistan'da ve gerek diğer Arap nüfusun yoğun olarak bulunduğu vilayetlerde urbânın eşkiyâlık faaliyetleri devletin aldığı tedbirlere rağmen devam etmiştir. Merkezî devletin varlığını devam ettirmesine karşılık eşkiyâ-yı urbân da kendi mevcudiyetini doğal şartlarında sürdürmüştür. Çöl kanununun hâkim olduğu yerlerde eşkiyâ-yı urbândan kesin bir biçimde kurtulmanın çaresi yoktur.

Kaynakça

- Abir, M. (1965). "Relations between the Government of India and the Sharif of Mecca during the French Invasion of Egypt, 1798-1801". *Journal of the Royal Asiatic Society*, (1), 33-42.
- Abu Hakima, A. (1965). *Mustafa, History of Eastern Arabia 1750-1800 The Rise Development of Bahrain and Kuwait*. Beirut: Khayats.
- Alorabi, A. S. M. (1998). *The Ottoman Policy in the Hejaz in the Eighteenth Century: A Study of Political and Administrative Developments, 1143-1202 A.H./1731-1788*. (Basılmamış Doktora Tezi). Utah: University of Utah.
- Al-Freih, M. (1990). *The Historical Background of the Emergence of Muhammad Ibn 'Abd al-Wahhâb*. (Basılmamış Doktora Tezi). Los Angeles: University of California.
- Al-Juhany, U. M. (1983). *The History of Najd Prior to the Wahhabis: A Study of Social, Political Economic and Religious Conditions in Najd during Three Centuries Preceding the Wahhabi Reform Movement*. (Basılmamış Doktora Tezi). Washington: Washington University.
- Al-Rasheed, M. (2003). *A History of Saudi Arabia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Al-Uthaymin, A. A. S. (2009). *Muhammad ibn Abd al-Wahhab The Man and His Works*. London: I. B. Tauris.
- Al-Yassini, A. (1985). *Religion and State in the Kingdom of Saudi Arabia*. Boulder: Westview Press.
- Apelt, F. (1929). *Aden*. Grossenhain.
- Arendonk, C. V. (1970). "Şerif". İA (MEB), (11), 435-442.
- Atalar, M. (1995). "Emîr-i Hac". *DİA*, (11), 131-133.
- Awad, A. A. M. (1985). "The Gulf in the Seventeenth Century". *British Society for Middle Eastern Studies Bulletin*, 12(2), 123-134.
- Ball, W. (2014). *Arabistan'dan Öteye, Fenikeliler, Araplar ve Avrupa'nın Keşfi Avrupa'daki Asya ve Batı'nın Şekillenışı*. (Çev. A. A. Çağlayan). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bardakoğlu, A. (1995). "Eşkiya". *DİA*, (11), 463-466.
- Barkey, K. (1999). *Eşkiyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Çev. Z. Altok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Barkey, K. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap.
- Bilge, M. L. (2003). "Lahsâ". İA (TDV), (27), 59-60.
- Blunt, W. S. (1880). "A Visit to Jebel Shammar (Nejd). New Routes Through Northern and Central Arabia". *Proceeding of the Royal Geographical Society and Monthly Record*

of *Geography*, 2(2), 81-102.

Bruinessen, M. (2013). "Kürtler, Devletler ve Aşiret". *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*. (Der. F. A. Jabar ve H. Dawod). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 159-176.

Burckhardt, J. L. (1829). *Travels in Arabia*. London: Henry Colburn.

Burckhardt, J. (1831). *Notes on the Bedouins and Wahabys Collected During His Travels in the East by John Lewis Burckhardt*, (1-2). London: Henry Colburn and Richard Bentley Press.

Buzpınar, Ş. T. (2009). "Surre". *DİA*, (23), 567-569.

Büyükkara, M. A. (2004). İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Christie Hess, A. (1985). "Islamic Civilization and the Legend of Political Failure". *Journal of Near Eastern Studies*, 44(1), 27-39.

Cole, D. P. (1975). *Nomads of the Nomads, The al-Murrah Bedouin of the Empty Quarter*. Illinois: AHM Publishing Corporation.

Conte, E. (2013). "Soy Yanılsamaları: Arap Akrabalığında Seçim Unsuru". *Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik*. (Der. F. A. Jabar ve H. Dawod). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 9-43.

Cook, M. (1992). "The Historians of Pre-Wahhabi Najd". *Studia Islamica*, (76), 163-176.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1995). *Zübeyde-i Vekaiyât*, Tahlil ve Metin (1066-1656-1704). (Haz. A. ÖZCAN). ANKARA: TTK Yayını.

De Goeje, M. J. (1978). "Arabistan: Topografya, İklim ve Mahsüller". İA (MEB), (1), 472-479.

Doughty, C. M. (1884). "Travels in North-Western Arabia and Nejd". *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, 6(7), 382-399.

Doughty, C. M. (1964). *Travels in Arabia Deserta*, (1). Norwich: Fletcher and Son Ltd.

Evliya Çelebi B. Derviş Mehmed Zillî. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. (9), (Haz. Y. Dağlı, S. A. Karaman ve R. Dankoff). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Facey, W. (1992). *Riyadh The Old City From Its Origins Until The 1950s*. London: IM-MEL Publishing Ltd.

Fattah, H. (1997). *The Politics of Regional Trade in Iraq, Arabia and the Gulf 1745-1900*. Albany: State University of New York Press.

Fattah, H. (1998). "Representations of self and the Other in Two Iraqi Travelogues of the Ottoman Period". *International Journal of Middle East Studies*, 30(1), 51-76.

Fayda, M. (1992). "Bedevî". İA (TDV), (5), 311-317.

Fernea, R. A. (1969). *Shaykh and Effendi: Changing Patterns of Authority in Southern*

Iraq. Harvard University Press.

Fischel, W. J. (1965). "The Immigration of 'Arabian' Jews in the Eighteenth Century". *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, (33), 1-20.

Gellner, E. (1981). *Muslim society*. Cambridge: Cambridge University Press.

Guarmani, C. (1938). *Northern Najd A Journey from Jerusalem to Anaiza in Qasim*. (Çev. L. Capel-Cure). London: The Argonaut Press.

Güler, M. (2001). *Osmanlı Devletinde Haremeyn Vakıfları (XVI.-XVII. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.

Güner, S. (2012). *Osmanlı Arap Dünyasında Din, Siyaset ve İdeoloji: Mesalih-i Hicaziyye ya da Suudi Yükselişin Vehhabi Kökenleri 1773-1819*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi).

Hathaway, J. (2008). *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*. London: Pearson Longman.

Hobsbawn, E. J. (1997). *Eşkılar*. (Çev. O. Akalın ve N. Hasgöl). İstanbul: Avesta Yay.

Holt, P. M. (1966). *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922 A Political History*. New York: Cornell University Press.

Hourani, A. H. (1957). "The Changing face of the Fertile Crescent in the XVIIIth Century". *Studia Islamica*, (8), 89-122.

Hourani, G. (1951). *Arab Seafaring in the Indian Ocean*. Princeton: Princeton University Press.

Huart, C. (tarihsiz). *Arap ve İslâm Edebiyatı*. (Çev. C. Sezgin). Ankara: TİSA Matbaacılık Trs.

Hüsni, H. (1328). *Necd Kut'asının Ahvâl-i Umumiyesi*. İstanbul.

İbn Bîşr, O. B. A. (1971). *Unvanu'l Mecd fi Tarih-i Necd*, (1-2). (Ed. Abdulrahman bin Abdüllatif bin Abdullah Âl-eş-Şeyh). Riyad: Saudi Arabian Ministry of Education.

İbn Cüneydil, S. (1981). *Bilâdü'l Cavf*. Riyad: Darü'l-Yemame.

İbn Gannâm, H. (1961). *Tarih-i Necd*. (Ed. Nasireddin el-Esad). Kahire: Matbaatü'l Medeni.

İlgürel, M. (1995). "Eşkıya". *DİA*, (11), 466-469.

Issawi, C. (1966). "Arabia Introduction". *The Economic History of the Middle East 1800-1914*. (Ed. C. Issawi). Chicago: Chicago University Press, 293-304.

Kasaba, R. (2011). "Nomads and Tribes in the Ottoman Empire". *The Ottoman World*. (Ed. Christine Woodhead). London: Routledge, 11-24.

Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhâbi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*. Ankara: TTK.

Kurşun, Z. (2000). "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)". *Yeni Türkiye (Os-*

manlı Özel Sayısı), 1(31), 128-137.

Kurşun, Z. (2009). "Suûdiler", İA (TDV), (37), 584-587.

Lancaster, W. O. (1982). "The Development and Function of the Shaykh in Nomad/Settler Symbiosis". *Arabian Studies*, (6), 195-204.

Lord Mountnorris, G. A. (1811). *Voyages and Travels to India, Ceylon the Red Sea, Abyssinia and Egypt in the Years 1802, 1803, 1804, 1805 and 1806*. (2), London: F., C. and J. Rivington.

Mackie, J. B. (1924). "Hasa: An Arabian Oasis". *The Geographical Journal*, 63(3), 189-207.

Mandaville, J. E. (1970). "The Otoman Province of al-Hasa in the Sixteenth and Seventeenth Centuries". *Journal of American Oriental Society*, 90(3), 486-513.

Mardin, Ş. (1973). "Center-Periphery: A Key To Turkish Politics". *Daedalus*, 169-190.

Mardin, Ş. (2004). *Din ve İdeoloji*. Ankara: İletişim Yayınları.

Margoliouth, D. S. (1923). "The Heart of Arabia: A Record of Travel and Exploration by H. St. J. B. Philby". *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 2(4), 827-829.

Marx, E. (1977). "The Tribe as a Unit of Subsistence: Nomadic Pastoralism in the Middle East". *American Anthropologist*, 79(2), 343-363.

Masters, B. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918*. (Çev. F. Coşkun). İstanbul: Doğan Kitap.

Mengin, F. (1823). *Histoire de l'Égypte sous le Gouvernement de Mohammed-Aly*, (2). Paris: Chez Arthus Bertrand.

Miles, S. B. (1910). "On the Border of the Great Desert: A Journey in Oman (Continued)". *The Geographical Journal*, 36(4), 405-425.

Musil, A. (1928). *The Manners and Customs of the Rwala Bedouins*, (1). New York.

Musil, A. (1930). *In the Arabian Desert*. New York: Horace Liveright.

Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Niebuhr, M. (1792). *Travels Through Arabia and other Countries in the East*, (2). (Trans. Robert Heron). Edinburgh.

Orhonlu, C. (1967). "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor". *Tarih Dergisi*, 17(22), 1-16.

Öz, M. (2010). "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri". *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi (Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı)*, 226-233.

Özbaran, S. (1971). "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu". *Tarih Dergisi*, (25), 51-78.

Özbaran, S. (1979). "XVI. Yüzyılda Arabistan'da Osmanlı Yönetiminin Ekonomik Kaynakları-Yemen ve Lahsa Beylerbeylikleri". *Türk Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün*

ve Gelecekte, I. Uluslararası Konferansı Bildirileri, Ankara: HÜ Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, 18-22 Haziran 1979, 26-30.

Özbaran, S. (2004). *Yemen'den Basra'ya Sınır'daki Osmanlı*, İstanbul: Kitap Yay.

Pelly, L. (1864-1865). "A Visit to the Wahabee Capital, Central Arabia". *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 9(6), 293-296.

Patai, R. (1951). "Nomadism: Middle Eastern and Central Asian". *Southwestern Journal of Anthropology*, 7(4), 401-414.

Peterson, J. E. (1977). "Tribes and Politics in Eastern Arabia". *Middle East Journal*, (31), 297-312.

Peterson, J. E. (1991). "The Arabian Peninsula in Modern Times: A Historiographical Survey". *The American Historical Review*, 96(5), 1435-1449.

Peterson, J. E. (1993). *Historical Dictionary of Saudi Arabia*. Metuchen: Scarecrow Press.

Phillby, H. St. J. B. (1920). "Southern Najd". *The Geographical Journal*, 55(3), 161-185.

Phillby, H. St. J. B. (1923). *The Heart of Arabia: A Record of Travel and Exploration*, (1). London: G.P. Putnam's Son.

Phillby, H. St. J. B. (1928). *Arabian of the Wahhabis*. London: Constable.

Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi (2013). *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, (I). (Haz. A. Özcan, B. Çakır, Y. Uğur ve A. Z. İzgöer). İstanbul: Klasik Yayınları.

Raymond, A. (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Rentz, G. S. (1957). "Notes on Oppenheim's 'Die Beduinen'". *Oriens*, 10(1) 77-89.

Rosenfeld, H. (1965). "The Social Composition of the Military in the Process of State Formation in the Arabian Desert". *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 95(2), 174-194.

Rutter, E. (1931). "The Hejaz: The Fourth 'Asia Lecture' Read at the Evening Meeting of the Society on 3 November 1930". *The Geographical Journal*, 77(2), 97-108.

Sakaoğlu, N. (1995). "Bedevilikten Vehhâbî-Suûdî İmparatorluğu'na". *Toplumsal Tarih*, 23(4), 23-25.

Salzman, P. C. (1978). "Ideology and Change in the Middle Eastern Tribal Societies". *Man*, 13(4), 618-637.

Salzman, P. C. (1979). "Tribal Organisation and Subsistence: A Response to Emanuel Marx". *American Anthropologist*, 81(1), 121-125.

Scott, J. C. (2008). *Devlet Gibi Görmek*. (Çev. N. Erdoğan). İstanbul: Versus Kitap.

Scott, J. C. (2010). *Tahakküm ve Direniş Sanatları-Gizli Senaryolar*. (Çev. A. Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shaw, S. J. (1962). *Ottoman Empire in the Eighteenth Century*. Harvard: Harvard Uni-

versity Press.

Shills, E. (2002). “Merkez ve Çevre”. *Türkiye Günlüğü*. (Çev. Y. Z. Çelikkaya), (70), 86-96.

Spooner, B. (1977). “Desert and Sown: A New Look at and Old Relationship”. *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, (Ed. T. Naff ve R. Owen). Illinois: Southern Illinois University Press, 236-249.

Stewart, F. H. (1987). “Tribal Law in the Arab World: A Review of the Literature”. *International Journal of Middle East Studies*, (19), 473-490.

Şem’Dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi. (1978). *Mür’i’t-Tevârîh*, (Çev. M. Aktepe). II. A. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Matbaası.

Ünal, M. A. (2017). “Devlet İçi İktidar Mücadelesinin Bir Unsuru Olarak Eşkiyalık ve Ayrımlıkçı Hareketler”. *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*. (Ed. O. Köse). Samsun: Samsun İlkadım Belediyesi.

Vassiliev, A. (1998). *The History of Saudi Arabia*. London: Saqi Books.

Voll, J. O. (1991). İslam Süreklilik ve Değişim, (1). (Çev. C. Şişman ve C. Aydın). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Volney, M. C. F. (1788). *Travels Through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784 and 1785*, (1). London: Pater-Noster-Row.

Wallin, G. A. (1850). “Notes Taken on a Journey through Part of North Arabia in 1848”. *Journal of the Royal Geographical Society*, (20), 293-343.

Wallin, G. A. (1854). “Narrative of a Journey from Cairo to Medina and Mecca by Syez, Acaba, Tawila, Al-Yauf, Hail and Najd in 1845”. *Journal of the Royal Geographical Society*, (24), 115-207.

Webster, R. M. (1987). *Bedouin Settlements in Eastern Arabia*. (Basılmamış Doktora Tezi). University of Exeter.

Wellsted, R. (1836). “Observations on the Coast of Arabia between Ras Mohammed and Jiddah”. *Journal of the Royal Geographical Society of London*, (6), 51-96.

Wellsted, J. R. (1838). *Travels in Arabia*, (1). London: John Murray.

Arşiv kaynakları

(BOA, ADVNSMHH.d. 36/953)

(BOA, ADVNSMHH.d. 100/520)

(BOA, A. DVNSMHH. d. 81/206)

(BOA, ADVNSMHH.d. 53/697)

(BOA, A. DVNSMHH. d. 6/18, 40-42)

(BOA, A. DVNSMHH.d. 7/320, 508-509)

(BOA, İE. DH 32/2817)

